

COINCIDENȚE ȘI CONCORDANȚE ÎNTRE ROMÂNĂ ȘI ALTE LIMBI ROMANICE ¹⁾

II

1. Dacorom. (Banat) înfărma, span. dial. fermá(r).

În *Dicționarul Academiei* s. v. se înregistrează verbul rom. cu înțelesul «mettre la main sur, attraper», «a apuca, a prinde», cu derivatele *înfărmat, înfărmătură*². Se spune acolo că etimologia este «necunoscută», deși se trimete la *DR.*, III, 758, unde Th. Capidan l-a explicat din lat. *in + firmo, -are* «a întări > a ținea strâns > a apuca».

Explicarea aceasta este bine nimerită și ea se confirmă acum prin concordanța cu verbul span. atestat în regiunea *Alta Ribagorza*, din Pirinei, în provincia Huesca, la hotar între Franța și provincia span. I.érida.

În *Vocabulario del dial. que se habla en la A. Ribagorza*, publ. de V. Ferraz y Castán (Madrid, 1934) găsim verbul fermá(r) cu definiția «equivale al castellano *atar*» [= a lega, din lat. *aptare*] și cu exemplul «ferma al macho al corral»: «ata al macho en la cuadra» (= leagă animalul în grajd).

Prin urmare, originea celor două forme dialectale romanice, din arii laterale atât de depărtate, se limpezește acum pe deplin. Se înlătură astfel și îndoiala firească exprimată în *DA*, pentru că nu se vedea niciun sprijin pentru etimologia de mai sus.

¹⁾ Seria I-a din aceste cercetări o formează *Coincidences, concordances entre le roumain et d'autres langues romanes*, publicată în revista *Langues et Littérature*, vol. I, f. II. În același spirit și după aceleași criterii am publicat și *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937.

²⁾ V. și *ALR* II, vol. I, p. 4, harta 8, punct 29 (jud.-Caraș): *l-o-mfermat dă per=l-o luat dă 1er.*

Mai adăugăm că nu trebuie să pornim dela lat. *in-firmare*, care are un înțeles negativ, ci dela *firmare* cum impune și forma span., ca și alte derivate din același verb latin, date în *REW*, 3318.

Prefixul *în-* este un adaos târziu pe teren românesc, prin analogie cu alte verbe compuse cu *în-*, care dă o nuanță de mai mare tărie înțelesurilor din formele de bază (comp. *înăța*, *înfășca* etc).

Principial, este cuminte să stăm la îndoială asupra originii latine a cuvintelor românești rari, până nu le aflăm un corespondent în alte limbi surori.

2. A *lăcrăma*, în expresiile « *din ochi (că) lăcrăma, din ochi lăcrământ* » etc.; sp. *llorar de los ojos*, v. fr. *plo(u)rer dels oeils*.

Expresia românească se întâlnește în poezia populară, de unde a cunoscut-o și Alecsandri și a prins-o în *Miorița*, în cunoscutele versuri, prin care mama își spune durerea după fiul pierdut:

Dacă-i întâlni . . .
Măicuță bătrână,
Din ochi lăcrământ
Pe câmp alergând,
De toți întrebând . . .
Cine mi-a văzut
Mândru ciobănel?

DA are s. v. *lăcrăma*, mai multe exemple: *Plângeți ochi și lăcrămați* (în poezii pop.) etc.¹⁾

Varianta spaniolă a expresiei acesteia este « dominantă » în *Cantar de Mio Cid*,²⁾ scris pe la anul 1140. Iată un exemplu:

Lloravan de los ojos las dueñas e Albar Fáñez (vers. 2813 = plângeau, lăcrămau din ochi domnițele și A. F).

Această expresie a durerii sună curent în poemul francez « *La Ch. de Roland* », ca și în altele mai vechi, într'o formulă identică, *plorer des oilz*, de ex.: *Rollant* . . .

¹⁾ Cfr. și Păsculescu, *Lit. pop.*, 21. Șezătoarea, V, 90/10.

²⁾ *Poema de Mio Cid*, tercera edición, prólogo y notas de Ramón Menéndez Pidal, Madrid 1931, p. 8. Poemul s'a păstrat într'un manuscris copiat de Pedro Abad, în 1310, cum a dovedit marele învățat spaniol în *Cantar de Mio Cid*, texto, gramática y vocabulario, I, 1908, p. 32. Pentru expresia în discuție v. *Poema de M. Cid*, pp. 42—44, unde se dă și bibliografia chestiunii.

Ploret des oilz, sa blanche barbe turet (vers 2943 și 4001, în ediția lui J. Bédier). În « *La vie de Saint-Alexis* », v. 222 : « (Li pedre) *plore des oilz, ne s'en puet astenir* » (v. Bartsch, *Chrest.*, 1920, p. 21).

Intemeindu-se pe concordanța atât de evidentă a acestor expresii, M. Pidal crede că autorul poemului spaniol a împrumutat-o pe a sa din cel francez.

O analogie, în ce privește nuanța de pleonasm, găsim și în expresia, bine cunoscută din baladele noastre, « *din gură zicea* » (eroul cutare), întocmai ca în *Cid*, vers. 2288—9 :

Diag Gonzales por la puerta salió,
diziendo de la boca : « non veré Carrión ! »

Aceste concordanțe cu aria până în Dacia nu pot duce, cred, la altă concluzie decât că este vorba de expresii populare străvechi, cristalizate în poezie. De unde au pornit, pe ce căi și când s'au răspândit, firește că nu se poate preciza numai pe baza câtorva date. Gândul ne poate îndrepta la epopeile homerice, în care se știe că adeseori eroii izbucnesc în plâns, când îi copleșește durerea, precum fac și urmașii lor din poemele romanice. Păstrându-se și la noi un ecou al acestei expresii, caracteristică stilului epic, nu se mai poate susține că autorul *Cid*-ului ar fi luat-o din *La Chanson de Roland*, ci că ea circula în poezia spaniolă a timpului, așa precum trăește azi și la Dunăre, unde cu greu s'ar putea admite vreo influență a epiceii franceze.

3. Rom. *mai mult*, v. sp. *mas mucho*.

Comparativul acesta al lui *mult* este cel obișnuit în română, ca pentru oricare adjectiv comp. : « mai frumos, mai bun » etc. și nu are corespondent identic ca sintaxă, decât în v. sp. Este atestat în *Cid* ediția cit. v. 1233.

« *Mas mucho* fué provechosa, sabet, esta arrancada » (= mai mult plină de câștig a fost, să știți, această biruință), care se traduce astăzi numai prin *mas*, « *mai* » (*lat. magis*).

Pentru construcția sintactică rom. sunt concludente, între altele, următoarele cunoscute versuri populare, care se cântă :

Și-așa merg zilele mele,
Decât bune *mai mult rele* ;
Și-așa merge viața mea,
Decât bună, *mai mult rea*.

Concordanța aceasta morfologică și sintactică, privește numai v. sp. și româna. Nu cunosc până acum¹⁾ (v. *Thesaurus* la *magis*.) alte cazuri asemănătoare.

Tot așa spunem noi « *mai puțin* » în loc de lat. *minus* (fr. *moins* it. *meno*), precum tot în Cid, v. 1268 se zice :

« Con *mas pocos* ixiemos de la casa de Bivar » = cu mai puțini ieșeam (ieșirăm) din satul (nostru) Bivar.

În spaniola de azi construcția se traduce simplu prin *menos*. În ce privește însuși adverbul *magis* « mai », se știe că este conservat cu funcțiunea de a forma comparativul, în Dacia, Iberia și în Gallia sudică.

4. Dacorom. *păstaie*, pl. *păstăi* sb. fem. ; arom *pistal'e* « gousse, cosse (de haricot de fève, de pois etc.) »²⁾, dacorom. *teacă* (*teci*) « păstaie »; sp. *caja(s)*, etc.

În acest grup de cuvinte romanice este o *concordanță semantică*. În adevăr *păstaia* este o « teacă », o « cutiuță », un învăliș în formă de tub, uneori mai rotund, alte ori mai turtit, în care se cuprind boabele, semințele plantelor *păstăioase*. Insuși *teaca* < lat. *thēca* (v. gr. *θήκη*) are înțelesurile de « enveloppe, étui, gaine », iar în romanică, după *REW* 8699, « Schote », « Hülle », « Schote der Bohnen » etc.

De aceea în dacorom. *teacă-teci* însemnează și *păstaie*, *-ăi* (v. dicț. lui Tiktin, sau Candrea-Adamescu, *Dicț. encicl.*, etc.).

Păstăi sau *păstări* (sing. *păstare*, *-ă*) însemnează și *fasole verde*, de aceea se zice și « ciorbă de păstăi ».

Aceeași origine semantică o are și sp. *caja(s)*, care vine din lat. *capsa* « Kapsel, Schachtel », *REW* 1658. Cuvântul sp. pe lângă înțelesul general de « cutie », cu toate nuanțele legate de această imagine, îl are și pe cel de « *vasillo membranoso y hueco que rodea y*

¹⁾ Cfr. în Grandgent, *Intr. to Latin vulgar*, construcții asemănătoare (paragr. 56): *magis melior, plus levior*, etc.

²⁾ Cfr. *CDDE* s. v., unde se pleacă dela un presupus **pistalia* < *pistare* « piler, broyer ». Înțelesul cuvântului rom. este însă foarte concret (« teacă »), cum se vede din cele spuse de mine, iar trecerea lui *i* lung la *ă* și nealterarea labialei *p* + *î*, mai ales în aromână unde *pisare* (de unde și *pistare*) dă *kisare*, sunt piedici de netrecut. Formele alb. *piștaje*, *biștajë* (cea din urmă cu *b-*) se împotrivesc și ele etimologiei de mai sus. Apoi, în nicio limbă romanică, semantismul verbelor lat. citate n'a mers mai departe de ideea « *zerstampfen* », v. *REW* s. v.

encierra la semilla » — adecă « păstaie ». Un sinonim al acestuia este și sp. *vaina* « teacă » și, în regiunea Vizcaya, « judias que se comen en verde » ¹⁾, adică « fasole verde » (*păstăi* ²⁾).

În dial. montañes, *cajas* (plural) și *cachas* (lat. *capsa*) înseamnă și « judias verdes », « păstăi » ²⁾).

Din cele de mai sus rezultă că și rom. *păstaie* poate fi explicat semantic, tot ca o « cutie », « teacă », etc. în care stau semințele.

Astfel, cuvântul vine lămurit în chip fireesc din lat. *pyxis* < gr. *πυξίς* « Büchse, « Schachtel » etc., din care se trag formele romanice, fr. *boîte*, it. *bussola*, etc. La baza acestora stă un acuz. « būxida », atestat în sec. al X-lea, ca o alterare a gr. *πυξίδα*. Forma franceză cere un **būxta*, fiindcă este atestat dimin. *būxtula* ³⁾).

În Italia de sud, unde influența greacă a fost mai tare, trăesc și astăzi forme ca neap. *vosseta* ; *piseta* « vaso di legna di bosso » ; sicil. *pissidi* etc., it. *pisside* « Hostienkapsel », etc., înregistrate de G. Rohlfs în *Etym. Wb. d. unterit. Gräzität*, p. 212, ca derivate din gr. *πυξίς*.

Pentru forma românească, trebuie să pornim dela o bază mai conservativă, cu *p-* ca în grecește, cu *-t-* în terminațiunea *-(i)ta*, ca în franceză și în neapol. și cu *y* păstrat ca *ī* (*scurt*), cum se știe că s'a întâmplat în latina vulgară cu această vocală grecească.

Astfel, baza românescului *păstaie* este un colectiv **pyxitalia* (din **pyxita*) ⁴⁾, care a însemnat « cutiuțe », « teci » și s'a aplicat imaginea și la « tecile » de fasole, mazăre, etc., așa cum se vede limpede în exemplele înșirate mai sus.

Procedând astfel, cuvântul românesc l-am așezat într'o atmosferă semantică firească și sprijinită pe un grup de sinonime.

De aceea explicarea dată de Candrea-Densusianu în *Dicț. etim. al limbii rom., elem. lat.* (vezi observațiile mele dela nota 2, p. 61), rămâne fără nicio bază, ca o simplă ipoteză.

¹⁾ Cf., pentru formele sp., *Diccionario manual e ilustr. de la lengua española* (Academia Española), 1927, s. v.

²⁾ G. A. García-Lomas y García-Lomas, *Estudio del dial. popular montañes*, San Sebastián, 1922, p. 98.

³⁾ Cfr. Hatzfeld-Darmesteter-Thomas, *Dict. génér.* și Bloch, *Dict. ét. d. l. l. fr.*, s. v.

⁴⁾ *-X (cs)-* aton trece în română la *-s-*, ca în *laxare* > *lăsa* ; *e* (η) după *p-* devine *pă-*, ca în *pensare* > *păsa*, iar în aromână *e* aton ajunge normal la (*p*)-i-

Reținem însă din spusele lor ¹⁾ că varianta *păstare*, -ă, plur. *păstări*, presupune și un singular, în cazul nostru un lat. vulg. **pyxitalis*, -em, sau mai curând un schimb de sufix (-are, -aie, ca în *vânătare*, -aie etc.).

În ce privește desvoltarea lui *y* la *e* (lat. vulg. *i*) aceasta s'a petrecut ca în *tămâie* < *thymiama* (**thymania*), *REW* 8722.

Două concluzii mai generale se mai pot trage din istoria cuvântului studiat aici.

Una privește concordanța semantică — imaginea de « cutie » — dintre exemplele folosite în discuție, prin care s'a putut explica și cuvântul nostru, care luat izolat, ne-ar duce, ca mai totdeauna în probleme de semantică, pe căi greșite și neștiințifice.

În al doilea rând, *păstaie* privit în aria lingvistică formată de albaneză, aromână și dacoromână apare ca un element străvechi care a avut viață puternică în toată romanitatea orientală, încă din vremea latinei vulgare, când aceasta se vorbea neîntreruptă dela Adriatică la Carpați.

Ca și alte cuvinte românești, *păstaie* a pătruns și peste Carpații nordici, la Ruteni, în forma *лунаря* « lunaria rediviva » (*CDDE* s. v.), care este o plantă cu păstăi. După Panțu (*Plantele cunoscute de poporul rom.*, 158) în românește se cheamă « lopășea ».

4. rom. a *strechia* vb., sp. *mosear*.

Aceste două verbe ajută la urmărirea felului cum se pot grupa semantic unele cuvinte, în jurul unei idei centrale, al unei imagini sau altui element provocator de expresie figurată.

A *strechia* se zice despre vite când sunt urmărite de insecta zisă *strece* și aleargă ca nebune încoace și încolo.

Verbul acesta se aplică la vite și atunci când zburdă fără pricină concretă, numai fiindcă fac mișcări ca și când ar fi turburate de insecte.

În acest fel verbul se aplică chiar și la oameni.

¹⁾ Dintre cele două forme alb. înregistrate în *CDDE*, numai *bishtajë* se găsește în Leotti, *Dizz. alb. -it.*, ceea ce arată că aceasta este cea generală, care cu *b-* inițial se leagă de corespondențe italiene cu *b-*, *v-*. Acest fapt ne împiedecă și mai mult să ne gândim la *pistare*, ci numai la familia lui *pyxis*, în care există și forme cu *b-* inițial.

Aceeași întrebuintare o are și verbul span. *dial. moscar*, derivat ca și cel românesc tot dela un nume de insectă, dela lat. *musca*; tot așa *tábano* « molesto », « enervare »¹⁾.

Despre rom. a *strechia* vb. și *strece* subst. < lat. **oestric(u)lus* dim. din *oestrus*, am vorbit în *DR.* II, 824—5, unde am dat și alte exemple asemănătoare, precum sard. logud. *muskare* « a fugi nebun » (despre animalul urmărit și mușcat de streche).

Aici mai adaog că și în limba gr. *οἶστρος* înseamnă « taon » și figurat « aiguillon, piqûre, fureur, transport »; iar verbul *οἶστροῦ* « être furieux comme l'animal piqué par un taon ».

În latină, de asemenea, pe lângă înțelesul de « taon », « mouche », *oestrus* le mai are și pe cele de « fureur prophétique, délire (în Statius), « fogue de la passion » (în Hieronymus) etc.

Tot așa se înșiră aici și alte verbe mai puțin izbitoare, cum sunt rom. a *bâzâi*, a *cârâi* (pe cineva), adică « a-l plictisi, irita » prin vorbă multă și cicălitoare precum enervează insecta « bâzâind » sau găina « cârâind ».

Astfel ochiul poporului prinde priveliști din natură, urechea lui înregistrează fenomenele acustice, onomatopeice și omul le exprimă prin creații lingvistice, pornite dela obiectul concret care-i izbește simțurile. În studiul semanticii acestor creațiuni expresive, trebuie deci căutat și aflat punctul inițial care provoacă fenomenul lingvistic.

Câteva expresii. Unele au valoare de proverbe sau conțin o superstiție populară.

1. Rom. *Calul de dar nu se caută pe dinți.*

În spaniolă se zice în același chip.

A caballo dado no hay que mirar la boca, sau

A caballo dado no le mires el diente. Correas²⁾.

Cum se știe, vârsta calului se cunoaște după dinți. De aici s'a născut expresia.

2. Rom. *Câmașa este mai aproape de piele.*

¹⁾ *Moscar*, « soliviantarse el ganado vacuno con los tabanos y con las moscas rucinegas el caballar » (= a se întărîta vitele cornute, de tăuni și calul de muștele « de cal »), v. Garcia-Lómas, *Est. d. dial. pop. mont.*, cit., pp. 246 și 331; *tá'bano* = tăun.

²⁾ Correas = Gonzalo Correas, *Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana, Madrid 1924.*

Span. *Mas cerca esta la camisa que el sayo* (= decât sumanul).
Correas, 294,

Comparația arată că un copil îți este mai drag, ții mai mult la el, decât la o rudă mai depărtată.

3. Rom. *Cuiu pe cuiu se scoate*.

Span. *Un clavo saca otro clavo* ; sau : *Un clavo arranca* (= scoate) *a otro*, Correas, 491, 495. Înțelesul general este: « rău prin rău se înlătură ».

4. Rom. *Toată pasărea pe limba ei piere*.

Span. *El mal pajarillo la lengua tiene por cuchillo* (= limba îi ține loc de cuțit). Correas 288, dă și explicația firească a proverbului: « Porque chilla y descubre su nido y donde está y cógele el cazador o el ave de rapiña (= pentrucă ciripește, cântă și își descopere cuibul sau locul unde stă și dă peste ea vânătorul sau pasărea de pradă »).

Întocmai așa pățește omul care nu știe să tacă.

5. Rom. *Nu lăsa pasărea din mână pentru cea de pe gard*, sau : *mai bine o pasăre în mână . . .* sau : *pasărea din mână să n'o dai pe cea din pădure*.

Span. *Mas vale pajarero en mano que buitre* (= vultur) *volando*.

Cu alte cuvinte, este mai practic să păstrezi un lucru pe care l-ai câștigat la un moment dat, decât să alergi după altul mai depărtat și mai greu de ajuns, care poate fi o simplă himeră.

Correas, 301 explică nașterea expresiei, din vieța și din graiul vânătoresc, în care « pasărea din mână » s'ar referi la « șoim », care era folosit odinioară la vânat:

« Parece que salió este refrán (= proverb) de la volatería, en que es mejor tenerse el halcón en la mano que soltarle a un buitre y andarle volando, que es mala ave y poderosa a matar el halcón ».

Deși e real faptul că șoimul, căruia i-ai dat drumul spre un vultur, poate fi ucis de acesta, cred totuși că explicația e mai simplă precum am spus mai sus.

6. Rom. *A ținea posturile*.

Span. *Tener la cuaresma* (= păsămile), esto es guardar los ayunos y abstinencias en ese tiempo prescritos. Ruiz ¹⁾, 594.

¹⁾ J. Ruiz = Jose M. Aguado, Glosario sobre J. R., s. XIV, Madrid 1929.

Ideea aceasta de a ținea, păzi (în v. rom. *a feri*, span. «guardar» o zi de post, sau zi sfântă, stă la baza termenului rom. *sărbătoare*; din lat. *servare*, în opoziție cu («zi lucrătoare» (de lucru).

În ce privește rom. *a feri*, l-am explicat altădată¹⁾ din lat. *aufere*, pornind dela înțelesurile latine «a (se) da la o parte», a (se) păzi» de o primejdie», «a (se) feri pe sine sau pe alt-cineva».

7. Rom. *A scoate pe cineva din țâțâni*, adică a-l scoate pe cineva din răbdări, a-l face să-și piardă cumpătul, etc., așa precum ușa scoasă din țâțâni nu mai este la rostul ei normal.

Span. *Sacar de quicio* (= țâțână) *una cosa* (violentarla o sacarla de su natural curso o estado»); *sacar de quicio a uno*, «exasperare, hacerle perder el tino». Expresia se poate vedea în orice dicționar spaniol.

În italiană expresia sună *uscir de gangheri* (în opoziție cu «star» in gangheri »).

În franceză, aceeași imagine: *mettre qqn. hors des gonds*.

8. Rom. *Mare cât o zi de post*. Se zice despre ceva ce pare foarte mare sau lung, etc.

Cum zice de ex. Coșbuc, în *Iarna pe uliță*:

«Uite-i, mă, căciula, frate, *mare cât o zi de post!*»

Span. *Mas largo* (= lungă) *que semana de cuaresima*, sau... «que el Sabato santo». Correas, 295.

9. Fraza ce urmează o cunosc și o zic copiii, la noi în țara întreagă, când își scot un dinte, la vârsta când se schimbă dinții:

*Na barză, un dinte rău, de os, etc. și-mi dă altul de oțel!*²⁾ Apoi îl aruncă peste coperișul casei. Zicala aceasta are variante, după regiuni, în care barza e înlocuită cu altă pasăre, de ex. cu cioara în Munții Apuseni, sau se aplică alt epitet la cuvântul dinte.

Interesantă din punct de vedere folkloric este credința cuprinsă în expresie, care la fel se întâlnește și în Spania.

Span. *Milano* (= uliu) *toma este diente y dame otro sano*. Correas, 313 adaugă obiceiul²⁾ legat de vorbele citate:

¹⁾ DR. IV. 1554.

²⁾ «Spun asta copiii, aruncând dintele pe care îl schimbă, *peste un acoperiș* — și se aplică la alte lucruri, pe care le dorim mai bune».

« Dicen esto los muchachos arrojando el diente que mutan, sobre un tejado-y acómodase a otras cosas que truecan por mejores ».

Credința și obiceiul pot fi mai răspândite. N'am date la îndemână pentru a întări această presupunere firească.

Deocamdată după informații personale pot spune că există și la Unguri.

Atestarea obiceiului tocmai în Spania dovedește că în niciun caz faptul folkloric nu poate veni la noi dela vecinii Unguri, ci, fiind vorba de un fapt existent în două arii laterale, atât de depărtate, el trebuie să fie foarte vechiu.

De asemenea, expresii, ca cele date mai sus, prezintă interes imediat pentru coincidența ce le unește.

O valoare mai extinsă nu li se poate atribui, fără să le cunoaștem mai multe puncte de răspândire.

Această rezervă se impune mai ales pentru proverbe, care circulă foarte repede dela un popor la altul.

Rămâne totuși de judecat concordanța unor elemente din fraze (cuvinte, comparații) cum este verbul a *ține*a dela Nr. 6, ca și comparația cu ziua de post, care sunt legate de creștinism, probabil numai prin romanitate.

Prin aceste apropieri, frazele intră în rândul celorlalte elemente studiate mai sus.

Le vom continua.

G. GIUGLEA